

ETICA IMPURĂ A LUI KANT

Robert B. Loudon¹

ABREVIERI

Scrierile lui Kant sunt citate în text în funcție de volumul și numărul paginii din *Kants gesammelte Schriften*, editat de Königliche Preußische Akademie der Wissenschaften (Berlin: Georg Reimer [acum De Gruyter], 1902, trimiterea tradițională fiind cea de *Ediția Academiei*). Paginația Ediției Academiei este reprodusă în aproape toate traduceri recente în limba engleză ale scrierilor lui Kant². Traducerile din acest text îmi aparțin, deși datorez mult traducerilor anterioare în limba engleză ale operelor lui Kant.

Am folosit următoarele abrevieri pentru operele lui Kant:

Anth   *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht (Antropologia din punct de vedere pragmatic)*, 7:117-333

Beob   *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen (Observații asupra sentimentului frumosului și sublimului)*, 2:205-56

De mundi   *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis (Despre forma și principiile lumii sensibile și ale celei inteligibile)*, 2: 385-419

Ende   *Das Ende aller Dinge (Sfârșitul tuturor lucrurilor)*, 8:325-39

Frieden   *Zum ewigen Frieden (Despre pacea eternală)*, 8:1-116

Gemeinsprach   *Über den Gemeinsprach: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis (Despre zicerea comună: că poate fi corect în teorie, dar nu e de nici un folos în practică)*, 8:273-313

Geo   *Physische Geographie (Prelegeri de geografie fizică)*, 9:151-436

Gr   *Grundlegung der Metaphysik der Sitten (Întemeierea metafizicii moravurilor)*, 4:385-463

Idee   *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht (Idee pentru o istorie universală din punct de vedere cosmopolit)*, 8:15-31

---

¹ Traducerea reprezintă o parte a capitolului 1 din lucrarea lui R. Loudon, *Kant's Impure Ethics. From Rational Beings to Human Beings*, Oxford University Press, 2000.

² În traduceri românești, din păcate, lucrurile nu stau așa. Totuși, găsiți paginația Academiei în I. Kant, *Întemeierea metafizicii moravurilor*, Editura Humanitas, București, 2007.

<i>KrV</i>	<i>Kritik der reinen Vernunft (Critica rațiunii pure)</i> – referirile se fac la pagînațiile standard A și B din primele două ediții.
<i>KpV</i>	<i>Kritik der praktischen Vernunft (Critica rațiunii practice)</i> , 5:1-163
<i>KU</i>	<i>Kritik der Urteilskraft (Critica puterii de judecare)</i> , 5:165-485
<i>MAN</i>	<i>Metaphysische Anfangsgrunde der Naturwissenschaft (Fundamentele metafizice ale științei naturii)</i> , 4:465-565
<i>MdS</i>	<i>Metaphysik der Sitten (Metafizica moravurilor)</i> , 6:203-493
<i>Menschenrace</i>	<i>Bestimmung des Begriffs einer Menschenrace (Determinarea conceptului de rasă umană)</i> , 8:89-106
<i>Nachricht</i>	<i>Nachricht von der Einrichtung seiner Vorlesungen in dem Winterhalbenjahre von 1765-1766 (Anunțul programului prelegerilor din semestrul de iarnă 1765-1766)</i> , 2:303-13
<i>Naturgeschichte</i>	<i>Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels (Istorie naturală universală și teoria Paradisului)</i> , 1:215-368
<i>Pad</i>	<i>Padagogik (Prelegeri de pedagogie)</i> , 9:437-499
<i>Pro</i>	<i>Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik die als Wissenschaft wird auftreten können (Prolegomene la orice metafizică viitoare)</i> , 4:253-383
<i>Racen</i>	<i>Von der verschiedenen Racen der Menschen (Despre diferitele rase de ființe umane)</i> , 2:427-443)
<i>Refl</i>	<i>Reflexionen (Note și fragmente)</i> , 14-23
<i>Rel</i>	<i>Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft (Religia în limitele rațiunii)</i> , 6:1-202
<i>Streit</i>	<i>Der Streit der Fakultäten (Conflictul facultăților)</i> , 7:1-116

Referirile la alte texte citate din Ediția Academiei – în special transcrierile prelegerilor – se fac prin titluri complete sau prescurtate, ușor de identificat.

*E nevoie de impurități pentru ca roata
să se învârtă și viața să fie trăită.
(Primo Levi, Tabelul periodic)*

1. Ce este etica impură?

Filosofie pură și filosofie aplicată

*“ Numai acea parte a metafizicii care se ocupă cu forma a rămas în
afara disputelor, în timp ce diferențele de opinii și ipotezele au apărut
atunci când s-a pus problema cunoașterii materiale”.*
(J. H. Lambert către Kant, 3 februarie 1766)

În scrierile sale de maturitate, Kant operează cu o distincție netă între acea parte a științei care se pretinde a fi “pură” sau “absolut independentă de orice experiență” (KrV, B 3) și cea care admite date empirice și asumții în aplicarea sa la un anumit domeniu al experienței. Filosofia morală și naturală, ba chiar și logica (uneori), sunt prezentate de Kant ca având atât părți pure cât și părți empirice (Gr 4:387-88, 410 n; KrV A53-55). Precum mulți alți oameni de știință, filosofi sau intelectuali de dinainte sau de după el, Kant susține că partea pură este superioară celei aplicate. Filosofia pură “trebuie să conducă [*muß ...vorangehen*]” (Gr 4:390) în cazul în care cunoașterea noastră își propune să-și procure o bază suficient de sigură. Într-adevăr, preferința lui Kant pentru partea

pură este uneori atât de puternică încât duce la excluderea completă din aria filosofiei a celei empirice și la afirmația că toate formele de cunoaștere care sunt complet sau chiar numai parțial empirice au doar roluri instrumentale și subsidiare în viața omului. Metafizica, pe care o definește ca “nimic altceva decât *inventarul* a tot ce posedăm prin intermediul rațiunii *pure*” (*KrV* A xx),

“singură constituie propriu-zis ceea ce putem numi filosofie în sensul strict al termenului. ... Matematica, știința naturii, chiar și cunoașterea empirică, au în cea mai mare parte valoare ca mijloc pentru scopuri contingente, dar și, ca rezultat ultim, pentru scopuri care sunt necesare și esențiale pentru umanitate. De această ultimă funcție se pot totuși achita numai dacă primesc în ajutor o cunoaștere prin rațiune doar din concepte [pure] [*aus bloßen Begriffen*], pe care, oricum am alege s-o numim, nu e altceva decât metafizică” (*Kr V* A850/ B 878).

Această preocupare obsedantă pentru “păstrarea unei filosofii pure” împreună cu viziunea concomitentă a unei forme de filosofie care a fost purificată cu succes și care e privită ca salvatoare și protectoare a tot ceea ce este esențial pentru umanitate, a fost dragă sufletului multor filosofi înainte și după Kant. Iar criticii contemporani ai lui Kant, precum Johann Georg Hamann, s-au grăbit să invoce “ura *gnostică* pentru materie” și “dragostea *mistică* pentru formă” presupuse a se afla în spatele ei. Totuși, în momentele sale mai puțin misionare, Kant aderă la o concepție mai tradițională cu privire la sfera filosofiei. Câteva pagini mai înainte, în prima sa *Critică*, el afirmă: “Întreaga filosofie este fie cunoaștere din rațiune pură, fie cunoaștere obținută de rațiune din principii empirice. Prima se numește filosofie pură, ce-a de-a doua empirică” (*KrV* A 840/ B 868). Un fragment asemănător apare în prefața *Întemeierii*: “Cineva poate numi *empirică* întreaga filosofie care se bazează pe experiență, în timp ce aceea care își prezintă doctrinele ca depinzând pe de-a întregul de principii *a priori* poate fi numită *filosofie pură*.” (4:388).

Concepția mai largă a lui Kant asupra filosofiei ca incluzând atât o parte pură cât și una empirică (pe care o voi numi “impură”) este într-o anumită măsură

o reflectare a obligațiilor curriculare ale programelor de filosofie universitară ale epocii sale. Universitățile germane în secolul optsprezece (în continuarea unei tradiții care datează din evul mediu) erau împărțite în patru facultăți diferite care formau două grupuri mai largi. Cele trei facultăți așa-zis superioare erau teologia, dreptul și medicina; cea de-a patra, inferioară, era filosofia. Toate artele liberale țineau de competența facultății de filosofie. În eseu său de mai târziu “Conflictul facultăților” (1798), Kant face următoarele remarci în legătură cu conceptul de facultate inferioară și diviziunile acesteia:

“ Facultatea de filosofie constă în două departamente: un departament de *cunoaștere istorică* (de care țin istoria, geografia, filologia și științele umaniste, alături de cunoașterea empirică din științele naturale), și unul al cunoașterii raționale pure (matematicile pure și filosofia pură, metafizica naturii și a moralei). De asemenea, se studiază relația reciprocă dintre aceste două diviziuni ale învățaturii. Prin urmare, facultatea se extinde asupra tuturor părților cunoașterii umane (incluzând, dintr-o perspectivă istorică, materiile predate în facultățile superioare). (7:28)

Deci atât convingerea bine cumpănită a lui Kant, precum și realitatea instituțională a epocii, convergeau în concluzia că filosofia constă atât într-o parte pură cât și într-una empirică. În special atunci când analizăm registrul cursurilor sale la Universitatea din Königsberg, vedem că autorul *Criticii rațiunii pure* și-a dedicat o parte considerabilă a activității sale profesionale unei largi varietăți de discipline impure. Alături de cursurile de logică, metafizică și filosofie morală, Kant a ținut și prelegeri de drept natural (în număr de douăsprezece, între 1767 și 1788), de enciclopedie și istorie a filosofiei (unsprezece cursuri între 1767 și 1787), teologie naturală (o dată în 1785 – 86), pedagogie (de patru ori între 1766 și 1787), antropologie (de douăzeci și patru de ori între 1722 și 1796), geografie fizică (patruzeci și șase de cursuri între 1756 și 1796), fizică teoretică (de douăzeci de ori între 1755 și 1788), mecanică (de două ori între 1759 și 1761) și mineralogie (o dată în 1770 – 71). Prelegerile sale de geografie fizică, destul de inovatoare și bine primite, au fost ținute mai des decât orice curs predat de el cu excepția logicii (cincizeci și patru de ori între 1755 și

1796) și a metafizicii (patruzeci și nouă de ori între 1756 și 1796). Totuși, logica, metafizica și filosofia morală (ținut de douăzeci și opt de ori între 1756 și 1789) erau cursuri obligatorii; în schimb, geografia era opțională. Deși ne e imposibil să facem, doar pe baza titlurilor, judecăți sigure cu privire la atenția acordată de Kant elementelor pure față de cele empirice în aceste prelegeri, aceasta putând varia de la an la an (a se vedea de exemplu remarcile sale contradictorii cu privire la existența unei “logici aplicate”), enumerarea de mai sus ne arată, contrar celor presupuse adesea, că o parte importantă a vieții de profesor a lui Kant a fost dedicată științelor empirice.

Deși Kant pare uneori să echivaleze partea pură a filosofiei morale cu forma cunoașterii și partea empirică cu materia cunoașterii obținută prin simțuri (e.g., Gr 4:400, KpV 5:26-27), este o greșeală să vedem partea pură ca total lipsită de conținut sau “doar formală”. Partea pură a eticii, în viziunea lui Kant, nu este “complet separată de realitate”, iar rațiunea practică nu presupune, în viziunea sa, “a face abstracție completă de orice conținut”. Cu toate acestea, orice informație sau conținut culese din partea pură a filosofiei morale se vor referi întotdeauna la aspectele universale și necesare (care, după părerea lui Kant, sunt mai mult decât pur și simplu umane) ale realității morale, mai degrabă decât la cele particulare și contingente. Așa cum notează Barbara Herman: “Principiile pur formale ... sunt presupuse a oferi temeuri valabile în mod necesar și universal, temeuri care se susțin în virtutea unor caracteristici care sunt constitutive pentru natura noastră rațională. Principiile pur formale nu se poate spune că nu au *nici un* conținut; ele au un conținut *non-contingent*.” Totuși, partea pură a filosofiei morale nu ne oferă niciodată un conținut suficient pentru a ști cu siguranță ce e de făcut într-o situație particulară. Legile morale *a priori* “cer întotdeauna ... o putere de judecare întărită de experiență” (Gr 4:389) pentru aplicarea lor în viața reală.

Cunoașterea practică sau morală, în viziunea lui Kant, este de asemenea mai pură decât cunoașterea teoretică, atât timp cât cunoașterea principiilor morale este total independentă de “natura particulară a rațiunii umane” (Gr 4:411-412). Rațiunea practică, după cum remarcă William A. Galston, “nu

include nici o imixtiune a particularității omului ... Este așadar imposibil să ne imaginăm moduri de judecată morală care diferă de judecata morală umană.” Rațiunea teoretică, pe de altă parte, “permite și uneori chiar găsește necesar” să-și facă principiile “dependente de natura particulară a rațiunii umane” (*Gr* 4:411-12).

Punerea în lumină a eticii kantiene impure

“Metafizica moravurilor sau *metaphysica pura* este numai prima parte a moralei – a doua parte este *philosophia moralis applicata* [filosofia morală aplicată], antropologia morală, căreia îi aparțin principiile empirice”.

Prelegeri de etică – notițele studentului Mrongovius II

“Așa cum există metafizica și fizica, la fel se întâmplă aici ... Antropologia morală este morala aplicată ființelor umane. *Moralia pura* se bazează pe legi necesare, prin urmare nu poate fi întemeiată pe constituția particulară [*besondere Beschaffenheit*] a unei ființe raționale [precum] ființa umană”.

Praktische Philosophie Powalski

“Constituția particulară a ființei umane și legile care se întemeiază pe aceasta se regăsesc în antropologia morală sub numele de etică”.

Prelegeri de etică – notele studentului Collins

S-o spunem încă o dată, aceasta este o carte despre latura empirică sau impură a proiectului etic kantian, o latură care chiar și în zilele noastre mai trebuie să fie investigată de către cei ce îl studiază pe Kant. Înainte de a merge mai departe, este important să ne întrebăm de ce, dată fiind atenția impresionantă acordată atâtor alte aspecte ale filosofiei lui Kant din aproape orice perspectivă ideologică posibilă, nu s-a scris anterior aproape nimic pe acest subiect. J. H. W.

Stuckenberg, primul biograf de limbă engleză al lui Kant, face următoarele observații, rezumând prelegerile profesorului Kant:

“[Kant] nu se mulțumea să predea cunoașterea teoretică, ci dorea să îi ofere și o aplicare practică; în consecință, ținea prelegeri despre fortificații, aplicând în acest subiect cunoștințele sale matematice. De la începutul legăturii sale cu mediul universitar, el a urmărit să lege practica și teoria, tendință care i-a marcat întreaga viață de atunci înainte, dar care este foarte adesea ignorată deoarece excelența sa în domeniul speculației i-a umbrat eforturile practice”.

Chiar dacă este o certitudine ca “excelența sa în domeniul speculației i-a umbrat eforturile practice”, aceasta nu este întreaga poveste.

Un alt temei esențial al continuei popularități a lecturii puriste a eticii kantiene și a neglijării corespunzătoare a eticii sale empirice este acela că I. Kant însuși nu a finalizat (nici măcar nu a dezvoltat sistematic) cea de-a doua parte a eticii sale. Spunând că nu a finalizat-o nu intenționez sub nici o formă să sprijin strategia interpretativă de tipul merge orice (cum a făcut J. N. Findlay în cazul lui Platon) argumentând că trebuie să lăsăm la o parte operele scrise ale lui Kant și să speculăm pe baza acelor *agrapha dogmata* (doctrinile nescrise), sau susținând (cum a făcut Hannah Arendt în cazul filosofiei politice a lui Kant) că pur și simplu Kant “nu a scris” o etică empirică și că aceasta trebuie căutată în texte aparent nelegate între ele. Mai degrabă intenționez să spun că, deși a scris câte puțin despre această dimensiune crucială a eticii într-o mulțime de cărți, la moartea sa totul a rămas din nefericire într-un stadiu neterminat sau nu pe de-a-ntregul sistematizat. Pentru a pune în lumină în mod adecvat etica empirică a lui Kant, trebuie să avem în vedere nu numai opera sa publicată din domeniul eticii, ci și prelegerile sale despre educație și antropologie, numeroasele versiuni ale cursurilor sale de filosofie morală luate de diferiți auditori, precum și scrierile sale istorice sau anumite aspecte din operele privind estetica ori religia. Porțiuni relevante ale acestor texte ar trebui reexamineate din perspectiva diviziunii filosofiei practice pe care o operează în mod declarat Kant și apoi puse împreună

(dacă e posibil) într-o doctrină coerentă. (Pentru detaliile problemei, a se vedea “Domeniile impurității” din cadrul acestui capitol.)

Eșecul lui Kant de a urmări în mod sistematic latura empirică a eticii sale poate să fie o reflectare a mai profundelor sale îndoieli filosofice cu privire la compatibilitatea unui asemenea proiect cu alte aspecte importante ale sistemului său filosofic oficial. O asemenea îndoială este persistenta sa convingere raționalistă că “*ceea ce este empiric nu poate fi divizat în mod complet*” (*MdS* 6:205). Contingența și caracterul particular al empiricului nu le permit niciodată teoreticienilor să îl capteze complet în plasa teoriilor lor. În această privință există un sens în care Kant este de acord cu Kierkegaard: “un sistem existențial este imposibil.” Totuși, răspunsul kantian potrivit (dacă nu chiar și cel kierkegaardian) la obiecția că o sistematicitate completă la nivel empiric este un ideal imposibil pare a fi acela că o completitudine parțială e preferabilă uneia care nu există deloc. Într-adevăr, alegerile morale sunt făcute necesarmente la un anumit moment și într-un anumit loc de către agenți cu istorii ale vieții unice. Dar dacă teoria morală e să satisfacă adecvat pretenția sa de a ne ghida acțiunile, atunci ea trebuie să fie în stare să dea formă alegerii la acest nivel al contingenței radicale, oricât de imperfect ar face-o.

O îndoială mai profundă e aceea dacă ideea unei antropologii morale “căreia îi aparțin principiile empirice” este ea însăși consistentă cu viziunea kantiană dualistă privind libertatea transcendentă și natura. Însăși ideea unei “etici empirice” ar părea să ocupe o poziție foarte ciudată în cadrul sistemului său filosofic oficial. Cum ar putea să existe ceva de genul unei etici empirice sau antropologii morale pentru un anti-naturalist atât de sever precum Kant, care scrie că “morală ... nu poate conține nimic altceva în afara principiilor a priori pure (întrucât libertatea nu poate fi în nici un context obiect al experienței)” (*Erste Einleitung*, *KU* 20:195)? Dat fiind că I. Kant recunoaște explicit că preceptele antropologiei morale se bazează pe experiență (*MdS* 6:217, 385, 406), cum le-ar putea el include ca părți ale eticii?

După cum bine se știe, Kant susține adesea că libertatea și natura constituie două lumi separate, fiecare cu mulțimea sa separată de legi, între care se află o

“inscrutabilă prăpastie” (*eine unübersehbare Kluft* – literal: “un abis peste care nu se poate vedea”) peste care nu se poate trece [*kein Übergang*]. (*KU* 5:176). Chiar și cititorii plini de înțelegere față de Kant renunță adesea a-l mai urma în acest punct, recurgând la clișee ironice despre acțiuni atemporale și despre eficacitatea cauzală a agenților noumenali. Dar trebuie de asemenea să ne amintim că I. Kant afirmă în mod explicit că libertatea “trebuie [*soll*] să influențeze” natura, adică “conceptul libertății trebuie să actualizeze în lumea sensibilă scopul propus de legile ei” (*KU* 5:176). Cu siguranță Kant presupune aici că interrelația dintre cele două lumi este posibilă; într-adevăr, o mare parte a operei sale în domeniile educației, antropologiei, esteticii, religiei și istoriei se concentrează în primul rând asupra acestei uriașe sarcini. În timp ce detaliile despre cum va fi efectuată trecerea de la o realitate la alta rămân o problemă controversată, este clar că filosoful german susține atât că ființele umane își folosesc cunoștințele despre natură și lumea înconjurătoare pentru a crea un imperiu moral (*Frieden* 8-366-67, cg. *MdS* 6:218) cât și că, prin urmare, trebuie să presupună că natura se poate “juca în mâinile lor” dacă ele ar fi să urmărească acest proiect de creare a unei lumi morale (cf. *KU* 5:455). Filosofia morală aplicată a lui Kant are ca principală preocupare acest proiect de creare a unei lumi morale în afara naturii.

Remarcile fascinante ale lui Kant despre o posibilă *Übergang* de la natură la libertate, care se găsesc în multe dintre scrierile sale, sugerează că presupusul său anti-naturalism în etică nu este chiar atât de ferm pe cât i-a făcut el pe cititori să creadă. Într-adevăr, multe dintre afirmațiile sale în susținerea necesității antropologiei morale sugerează un tablou foarte diferit. De exemplu, în prelegerile *Collins* din semestrul de iarnă 1784-85 (scrise cu puțin înainte de publicarea *Întemeierii*), ni se spune că “etica nu poate exista fără antropologie [*Die Moral kann ohne die Anthropologie nicht bestehen*], căci trebuie știut dacă subiectul însuși este capabil să facă ceea ce se cere de la el ... Oamenii predică întotdeauna despre ce trebuie făcut și nimeni nu se gândește dacă și poate fi făcut” (27:244; a se vedea de asemenea Prelegerile *Mrongovius* 27:1398).

Această remarcă din *Collins*, pe care Kant o evocă la începutul *Întemeierii* și în alte locuri (filosofia morală necesită o parte empirică pentru a formula cu succes legi “pentru voința omului atâta timp cât aceasta e afectată de natură” [4:387]), sugerează pregnant că el este înclinat spre o formă slabă de naturalism în etica sa. Prin “naturalism slab” înțeleg viziunea conform căreia faptele empirice despre natura umană, deși nu pot ele însele stabili sau justifica principii morale normative, nici nu pot să vină în contradicție cu asemenea principii. Noi nu avem (și nici nu putem avea) datorii morale de a face lucruri care ne sunt fizic imposibile, iar această cunoaștere a ceea ce este fizic imposibil este empirică, adică provine din a doua parte a eticii kantiene. “Trebuie” îl presupune pe “poate” – nu putem fi obligați să facem imposibilul, deși nu este o sarcină ușoară nici aceea de a ne da seama de ceea ce suntem într-adevăr capabili să facem. Așa cum Kant însuși remarca în eseul său “Teorie și practică”: “nu poate fi o datorie să urmărim un anumit efect al voinței noastre dacă acest efect nu este totodată posibil în experiență (fie că e gândit ca fiind deplin realizat, fie ca tinzând spre realizare), iar acesta este singurul tip de teorie pe care îl am în vedere în eseul de față” (8:277).

Cu siguranță că e nevoie de prudență atunci când atribuim o asemenea viziune lui Kant. După cum bine se știe, în alte fragmente el nu arată deloc ca un prieten al naturalismului. De exemplu, în prima *Critică* ni se spune că “nimic nu este mai condamnat decât să extragem legi privind ce *trebuie* să fac din ceea ce *se face*” (A 319). Iar în prelegerile *Collins* afirmă următoarele:

“Etica poate propune legi ale moralității care sunt îngăduitoare și adaptate slăbiciunilor naturii umane. Ea se poate arăta pe placul ființei umane necerând de la oameni decât atât cât pot da. Dar pe de altă parte, etica poate fi și riguroasă, cerând cea mai înaltă perfecțiune morală. Legea morală ... nu trebuie să fie îngăduitoare și să se adapteze slăbiciunii omenești; căci ea conține norma perfecțiunii morale. Dar norma trebuie să fie exactă și riguroasă – geometria, de exemplu, se bazează pe reguli stricte, fără a ține seama dacă oamenii le pot respecta sau nu în practică; centrul unui cerc, de exemplu, este prea subțire pentru a fi un punct matematic. Întrucât etica propune și ea reguli menite a ne ghida acțiunile, ele nu trebuie potrivite după capacitățile omului, ci trebuie să arate ce este necesar din punct de vedere moral. O etică îngăduitoare reprezintă

ruina perfecțiunii morale în ființa umană. Legea morală trebuie să fie pură”.
(27:301).

Dar aceste ultime pasaje nu le contrazic pe cele dinainte atâta vreme cât aruncăm în joc distincția tradițională dintre obligația perfectă și cea imperfectă (cf. *Gr* 4:421 n. 2; *MdS* 6:390-91). Etica este “îngăduitoare” atunci când principiile obligației imperfecte sunt coborâte prea jos – când ele sunt constrânse de performanțele trecute ale agenților morali și pretind în mod fals că nu pot mai mult. Un ideal regulativ al perfecțiunii trebuie să fie construit pe asemenea principii. Noi (sau urmașii noștri îndepărtați) ne apropiem gradual și chiar “atingem asimptotic” acest ideal; într-adevăr, e de datoria noastră să facem asta. Datoria nu este să fim perfecți, ci să tindem spre perfecțiune. Iar aceasta este o datorie “imperfectă” (datoria de a promova un scop sau un ideal general), și nu una “perfectă” (datoria de a îndeplini un anumit act, cum ar fi respectarea cuvântului dat). Atunci când formulează datoriile perfecte teoreticienii au nevoie desigur să țină o evidență mult mai strânsă a ceea ce agenții morali sunt fizic capabili să facă decât în cazul datoriilor imperfecte. O datorie perfectă care ar cere ca ființele umane să sară o sută de picioare în sus nu are sens, dar o datorie imperfectă care le cere să-și perfecționeze capacitățile naturale are sens (cf. *MdS* 6:444).

Un al doilea mod în care etica lui Kant este mai naturalistă decât își dau seama cei mai mulți dintre noi este evidențiat de preocuparea sa intensă pentru a face ca principiile morale să fie eficace în viața omului. În cadrul eticii sale impure el întreabă mereu și mereu: cum sunt ființele umane de fapt, comparate cu situațiile de viață ale altor posibile ființe raționale, astfel că respectarea principiilor morale pure le este relativ dificilă sau ușoară (cf. *MdS* 6:217; *Gr* 4:387)? Când sunt descoperite anumite dificultăți, pasul următor nu este de a revizui principiile și a le declara nerealiste (a le trage în jos, dacă putem spune astfel, către nivelul accesibil al mediocrității umane). Mai degrabă e nevoie să gândim cu mai multă atenție când, unde și cum să le prezentăm oamenilor iar sfatul ce rezultă va presupune adesea o reformă instituțională și socială extinsă.

În mod surprinzător deci, Kant se află în acord cu John Dewey cum că “orice devine cunoscut despre mintea și corpul uman în fiziologie, medicină, antropologie și psihologie este pertinent pentru cercetarea morală.” Totuși, cel puțin pentru Kant, “pertinent” nu înseamnă că “determină”. Nu derivăm normele morale din fapte empirice, dar atunci când le aplicăm oamenilor ele trebuie să fie consistente cu faptele vieții umane.

Pe lângă aceste probleme textuale și filosofice ridicate de etica empirică a lui Kant, au existat întotdeauna și obstacole disciplinare sau culturale în calea aprecierii antropologiei sale morale. După cum notam mai înainte, filosofii de profesie de la Kant încoace au fost tot mai mult obsedați să păstreze filosofia pură, adică să evidențieze disciplina lor în raport cu toate celelalte pe baza presupusei ei separări de chestiunile empirice. Restrângerea ariei curriculare a filosofiei care a survenit de la Kant încoace, precum și noua sa imagine ca disciplină deosebită de toate celelalte, ca un gen special de știință a priori, a făcut de asemenea mai dificil pentru generațiile care au urmat să aprecieze pe deplin latura empirică a proiectului său etic. Cu siguranță rolul personal al lui Kant în punerea filosofiei pe drumul “cunoașterii raționale numai prin concepte pure” adaugă o dimensiune ironică acestei probleme, dimensiune care va complica și mai mult lucrurile. (Kant însuși este parțial responsabil pentru neglijarea ulterioară a celei de-a doua părți a eticii sale.). Totuși, în prezent avem numeroase semnale cum că imaginea despre sine a filosofiei începe (încă o dată) să se deschidă puțin câte puțin. În sfârșit a venit vremea ca etica lui Kant să fie privită așa cum el însuși a dorit.

Consider că lipsa de atenție acordată în trecut eticii empirice a lui Kant se datorează în mare parte problemelor prezentate până aici. Fiecare dintre acestea conține propriul avertisment în legătură cu capcanele care îi pândesc pe cei ce încearcă să înțeleagă acest aspect subestimat al filosofiei practice kantiene. A te concentra pe latura empirică a eticii lui Kant înseamnă a examina un tărâm puțin explorat și uneori ciudat, tărâm care a fost (și în mare parte încă mai este) lăsat în afara abordărilor standard cu privire la viziunea kantiană asupra domeniului moralei. Dar întrucât o convingere centrală a lui Kant este aceea că etica “nu

poate exista fără antropologie” (27:244), este de datoria noastră să cercetăm mai îndeaproape această a doua parte a filosofiei sale practice.

Grade și genuri de impuritate

O etică absolut pură nu ar avea nici un conținut empiric. Cu cât ar fi mai mare conținutul empiric în cadrul sistemului, cu atât mai impur ar deveni acesta. Totuși, atunci când introducem conținut empiric, acestea nu trebuie “amestecat” cu principiile a priori. Atât în construirea teoriilor științifice cât și a celor etice există o “datorie de neocolit” de a expune partea pură “separată și complet neamestecată [*ganz unbemengt*] cu partea empirică” pentru ca să putem obține “certitudinea apodictică pe care rațiunea o caută” (*MAN* 4:469; cf. *Gr* 4:389).

Tipul de impuritate cercetat în studiul de față nu este unul în care părțile pură și empirică să fie ambele prezente la începutul construcției teoretice – o asemenea întreprindere

“nici măcar nu merită numele de filosofie (căci ceea ce distinge filosofia de cunoașterea rațională comună este doar aceea că prima analizează în cadrul unor științe separate ceea ce a doua înțelege numai amestecat); cu atât mai puțin merită numele de filosofie morală întrucât prin chiar acest amestec ea dăunează chiar purității moravurilor și acționează împotriva propriului său scop (*Gr* 4:390).

Numai în aplicarea ulterioară a principiilor pure la circumstanțele empirice trebuie introduse și elementele non-pure; și în fiecare astfel de aplicație aspectele pure ale teoriei trebuie să “controleze” aspectele empirice. În etica lui Kant, de exemplu, un motiv pur (adică non-empiric) trebuie să fie temeiul determinant al voinței pentru ca o acțiune să aibă o valoare morală. Principiul acțiunii trebuie să fie “liber de orice influență prin temeiuri contingente, singurul gen de temei pe care-l poate oferi experiența” (*Gr* 4:426). În viziunea lui Kant, agenții morali umani nu sunt “agenți condamnați la ‘impuritate’ ai lumii spațiale, temporale și cauzale, agenți ale căror istorie și acțiuni aparțin acestei lumi”. Mai degrabă ei sunt creaturi mixte în care componenta pură interacționează cu cea impură. Iar

scopul eticii este ca această interacțiune să fie una în care componentele pure să exercite controlul asupra celor empirice.

În mod analog, contrar opiniei comune, abordarea kantiană a eticii nu este un exemplu de “viziune puristă asupra moralității” care să respingă orice “înțelegere biologică ... [sau] istorică și psihologică” a moralității umane. De asemenea, Kant nici nu a susținut eronat că “ideea abstractă de rațiune practică aplicabilă ființelor raționale în genere ar putea să ne conducă singură spre propriul nostru cod moral”. Mai curând, se poate spune că proiectul ei nu face altceva decât să încerce în mod explicit construirea principiilor fundamentale ale teoriei din surse non-empirice, pentru ca apoi să introducă un conținut empiric în scopul aplicării acestora la viața umană. Și afirmând explicit nevoia de a introduce date empirice pentru a aplica principiile morale pure la situația omului, Kant nu se privește desigur pe sine ca acceptând o “moralitate imperfectă, care este deci impură [*unrein*] sau este imoralitate”. În contextul discuției de față, “impur” nu este folosit în sens peiorativ. Mai degrabă punctul de vedere kantian este că etica pură, chiar dacă trebuie să i se acorde întâietate, nu ne poate duce singură până la capătul drumului. Ea ne poate arăta care sunt principiile fundamentale ale gândirii și acțiunii morale pentru ființele raționale în genere, dar nu ne poate niciodată arăta ce să facem într-o situație concretă (nouă sau oricărui alt gen de ființă rațională finită). Principiile eticii pure, tocmai fiindcă sunt pure, nu au nici o legătură specială cu viața umană. O asemenea legătură poate fi stabilită numai prin introducerea în discuție a cunoașterii empirice a naturii umane.

Pe parcursul continuum-ului de la pur la impur există mai multe puncte-cheie care merită un comentariu special, după cum urmează.

Etica pură

În prima dintre *Criticile* sale, Kant scrie că “etica pură [*reine Moral*] ... conține numai legile morale necesare ale unei voințe libere *în genere*” (*KrV* A 55). La acest nivel foarte abstract nu e admisă nici o informație despre natura particulară a ființelor umane sau a oricărui alt tip de ființe raționale. Cea mai

mare parte a *Întemeierii* nu este o “etică pură” în acest sens auster. Căci conceptul de datorie, concept care e discutat într-o bună parte a textului, presupune “limite și obstacole subiective” (4:397) care nu sunt parte a psihologiei tuturor ființelor raționale, iar legea morală, ca imperativ, nu se aplică tuturor ființelor raționale. Într-adevăr, este discutabil dacă etica pură în acest sens foarte rarefiat s-ar mai putea numi etică. Mai are încă sens să vorbim despre moralitate atunci când conceptele de datorie și constrângere nu sunt aplicabile? Dar indiferent de poziția pe care ne postăm în privința limitelor moralului, este clar că lipsa intenționată a conținutului material la acest nivel al cercetării limitează drastic aplicabilitatea unei asemenea etici pure.

Moralitatea pentru ființele raționale finite

Acesta este nivelul analizei la care Kant operează pe parcursul celei mai mari părți a *Întemeierii*. Imperativul categoric, așa cum notează Nancy Sherman, “se referă la problema legii morale a unui agent rațional finit care poate fi conștient de acea lege morală și totuși să i se opună din cauza înclinației”. Cu toate acestea, chiar și în acest caz nici unul dintre principiile enunțate nu se consideră că ar depinde de vreo informație specifică despre natura sau cultura umană. Desigur, Kant folosește asemenea informații pentru *ilustrarea* principiilor – apar astfel cu evidență asumptii despre proprietari de magazine extrem de omenoși, bani, creditori și așa mai departe, în încercarea sa de a deriva din imperativul categoric patru tipuri fundamentale de obligații. Și pentru ca ilustrările sale să nu fie în întregime ipotetice și ficționale, singura posibilitate rămâne folosirea de date privind natura și cultura umane. Aceasta este singura specie de ființe raționale pe care o știm - “experiența nu ne înfățișează și o a doua specie de ființă rațională” (*Anth* 7:321; cf. *Menschenkunde* 25:859).

Determinarea datoriilor morale pentru “ființe umane în genere”

Acesta este proiectul lui Kant din *Metafizica moravurilor*. El presupune o minimă cantitate de informație empirică despre natura reală a ființelor umane: “determinarea particulară a datoriilor ca datorii umane ... este posibilă numai

după ce subiectul acestei determinări (ființa umană) este cunoscut în constituția sa reală, deși numai atât cât este necesar cu referire la datorie în genere” (*KpV* 5:8; cf. *MdS* 6:217). Totuși, ideea este în continuare aceea de a accepta numai o cantitate minimă de informație empirică: conceptul de ființă umană *în genere*, opus celei situate într-o anumită cultură, clasă, rasă sau gen. Luarea în considerare a datoriei acesteia din urmă “nu poate constitui propriu-zis o parte a principiilor *metafizice* prime ale unei doctrine a virtuții” (6:468). Ce înclințe, înclinații, capacități și puteri comune tuturor membrilor speciei umane e nevoie să fie avute în vedere la aplicarea legii morale acestui tip particular de ființă rațională? În mod similar, atunci când trece de la metafizica naturii la știința naturii, filosofia “nu se folosește de nici o experiență anume [*keine besonderen Erfahrungen*]”, ci mai curând doar de conceptul de materie în genere (*MAN* 4:472).

Oricum, acest proiect de derivare-a-datoriilor-pentru-oameni din *Metafizica moravurilor*, care a fost deja studiat destul de amănunțit de către filosofi (în conformitate cu dorința lor de a “menține filosofia pură?”), reprezintă încă metafizică. Metafizica moravurilor a lui Kant se dorește în mod explicit “un sistem derivat din rațiune” în care principiile empirice *nu* sunt “aduse în sistem ca părți integrale ale acestuia” (*MdS* 6:205). Prin contrast, proiectul celei de-a doua părți a eticii, antropologia morală, cea care este în centrul atenției acestui studiu, presupune explicit ca nucleu al ei “învățăturile și preceptele bazate pe experiență” (6:217).

Dar înainte de a avansa către un alt nivel de specificitate, trebuie menționate alte două tipuri de proiecte aplicative.

Aplicații specifice speciei

Cunoașterea empirică specifică speciei va fi necesară de fiecare dată când principiile morale a priori sunt aplicate și tipurilor ne-umane de ființe raționale. Cu alte cuvinte, pentru fiecare specie distinctă de ființă rațională, va exista un proiect analog celui din *Metafizica moravurilor*. În timp ce Kant din perioada de maturitate era mult mai puțin dispus să speculeze despre stilul de viață și

capacitățile intelectuale ale ființelor raționale ne-umane decât în perioada de tinerețe, de-a lungul carierei sale a considerat de la sine înțeles că există și alte forme de viață rațională în univers și că detaliile moralității lor vor fi diferite de ale noastre. Și cu toate că etichetează adesea partea empirică a eticii drept “antropologie practică” (Gr 4:388) sau “antropologie morală” (MdS 6:217; *Moral Mrongovius* II 29:599), studiul problemelor și avantajelor specifice pe care le au ființele raționale ne-umane atunci când au a face cu principiile morale a priori este de asemenea o parte a proiectului kantian. Dacă experiența ne va pune vreodată față în față cu o a doua specie de ființe raționale (cf. *Anth* 7:321; *KU* 5:467), atunci vor deveni posibile alte proiecte aplicative specifice speciei.

Sprijin și opoziție față de moralitate

Să presupunem că cineva analizează natura și cultura umane nu doar cu intenția de a deduce (cu ajutorul unui minim de informație empirică) o listă de datorii valabile indiferent de specie, ci mai curând cu scopul de a stabili factorii care vor ajuta sau vor împiedica dezvoltarea și răspândirea moralității în viața omului. Această sarcină aplicativă nu reprezintă un nivel mai înalt de specificitate decât proiectul determinării datoriilor, atât timp cât ambele au a face cu “ființele umane *în genere*” mai degrabă decât de subgrupuri ale ființelor umane. Totuși, această sarcină necesită mult mai multe informații empirice decât proiectul determinării datoriilor, căci aici scopul este pur și simplu de a ajunge la o clasificare completă a datoriilor morale care sunt valabile pentru ființele umane în genere prin aplicarea imperativului categoric la o cantitate foarte limitată de cunoaștere empirică privitoare la natura umană. Dar după ce se ajunge la lista datoriilor și se presupune că ea e completă, apar o mulțime de alte întrebări în legătură cu aplicarea efectivă a acestor principii la situația omului. Cum ar trebui oamenii să învețe aceste principii morale? Dat fiind ceea ce deja știm despre dezvoltarea umană, în ce perioadă a vieții ar trebui să învețe oamenii despre moralitate și în ce mod? Care dintre pasiunile și înclinațiile cărora le sunt supuși oamenii le vor face mai dificilă (sau mai ușoară) aderarea la principiile morale? Există oare aspecte culturale specifice ale epocii moderne care fac mai

probabilă sau mai puțin probabilă decât în epocile trecute instaurarea “domniei dreptului” (a se vedea *Frieden* 8:366-67)? În ce stadiu al dezvoltării morale se află omenirea însăși în prezent? Cum ar trebui organizate instituțiile politice, culturale, educaționale și religioase pentru a promova cel mai bine scopurile morale? Posibilitatea unui răspuns la oricare dintre aceste întrebări va solicita o cantitate mult mai mare de informație empirică decât este cea admisă în proiectul de “determinare a datoriilor” din *Metafizica moravurilor*.

În toate referirile lui Kant la “etica empirică” sau la “partea secundă” a eticii sau la “antropologia morală” sau la “antropologia practică” sau la “filosofia morală aplicată” (așa cum le utilizează Kant, toate aceste expresii sunt sinonime) exact acest gen de întrebări se pun. Cu alte cuvinte, partea secundă a eticii nu este despre derivarea datoriilor din imperativul categoric, ci mai degrabă despre cum să facem moralitatea eficace în viața umană. În *Întemeiere*, de exemplu, partea empirică a eticii este însărcinată să formuleze legile morale “pentru voința ființei umane în măsura în care e afectată de natură” (4:387) și să “găsească o cale de acces pentru ele [pentru legile morale a priori] către voința omului și de influențare a practicii” (4:389). Iar în timp ce se pretinde că principiile enunțate în *Întemeiere* “trebuie să fie valabile pentru orice ființă rațională în genere”, Kant subliniază de asemenea faptul că etica “are nevoie [bedarf] de antropologie pentru aplicarea ei la ființele umane” (4:412). O descriere mai completă a antropologiei morale este dată în *Metafizica moravurilor*:

“Complementara [das Gegenstück] unei metafizici a moravurilor, celălalt membru al diviziunii filosofiei practice ca întreg, ar fi antropologia morală care, totuși, ar avea de-a face numai cu condițiile subiective ale naturii umane, care fie zădărnicesc, fie ajută oamenii la realizarea [die Ausführung] legilor primei părți [adică metafizica moravurilor]. Ea s-ar ocupa de dezvoltarea, răspândirea și întărirea principiilor morale (în educația din școli și în instrucția publică), precum și de învățăturile și preceptele similare bazate pe experiență [auf Erfahrung gründende Lehren und Vorschriften]”. (6:217)

Descrieri asemănătoare apar de-a lungul numeroaselor sale prelegeri despre etică. În prelegerile *Praktische Philosophie Powalski*, de exemplu, Kant argumentează:

“Nu trebuie studiat doar obiectul (conduita morală), ci și subiectul (adică ființa umană). Acest lucru este necesar deoarece trebuie să se vadă ce fel de piedici în calea virtuții sunt prezente în om. Prima parte a eticii conține criteriile deosebiri dintre ceea ce este practic bun și rău ... A doua [parte a eticii] conține regulile și mijloacele de executare – mijloacele prin care este posibil pentru o voință să acționeze conform regulilor. A doua parte este cea mai dificilă pentru că trebuie studiată ființa umană. (27:97-98).

Iar în prelegerile *Collins* ni se spune că “este inutilă [unnützig]” luarea în considerare a regulilor “dacă oamenii nu pot fi făcuți să le urmeze de bunăvoie” (27:244). Dacă, lipsit de înțelepciune, alegi să faci filosofie practică “fără antropologie sau fără cunoașterea subiectului, atunci aceasta va fi doar filosofie speculativă sau o idee; ființa umană va trebui totuși studiată mai târziu [hernach]” (27:244; (cf. *Moral Mrongovius* 27:1398).

Subgrupuri în cadrul speciei

Următorul nivel de specificitate ar avea în vedere subgrupurile identificabile în cadrul unei specii date de ființe raționale care au în comun caracteristici morale relevante, caracteristici care presupun obligații morale speciale, trăsături de caracter speciale, drepturi speciale etc. Așa întrebă Kant spre finalul *Metafizicii moravurilor* (6:649): “Cum ar trebui tratați oamenii în conformitate cu diferențele lor de rang, vârstă, sex, sănătate, prosperitate sau sărăcie și așa mai departe?” Aici ne confruntăm cu o altă caracteristică dificilă a eticii aplicate kantiene. Deși acest nivel de aplicare “aparține prezentării complete a sistemului” (6:469), după Kant el îi aparține numai ca o “anexă” și nu ca o “diviziune” a sa. În fapt, anexa nu a fost niciodată scrisă. De ce? Presupunem că, la acest nivel de specificitate, volumul și tipurile de date empirice necesare au depășit capacitățile teoreticianului de a le clasifica riguros și sistematic: contingenta și caracterul total deschis ale datelor empirice înseamnă că “acestea nu admit o clasificare care să poată fi garantată drept completă” (6:468; cf. 205).

Totuși, atât în prelegerile sale din sălile de curs cât și cu alte ocazii, Kant nu acceptă mereu ca această preocupare pentru completitudinea clasificării să-i stea

în cale. Către finalul prelegerilor *Collins*, de exemplu, el critică *Etica filosofică* a lui Alexander Gottlieb Baumgarten (una din cele două manuale aprobate oficial pentru cursul lui Kant de filosofie morală) pe motivul că ar avea o enumerare incompletă a datoriilor speciale:

“Autorul nu are deloc o bună ordonare; ar fi putut împărți aceste datorii după diferențele de statut, sex și vârstă. Diferența de sex nu este atât de ne semnificativă pe cât s-ar putea crede. Mobilurile [*Triebfedern*] sexului masculin sunt foarte diferite de cele ale sexului feminin. În ceea ce privește deosebirea în funcție de sex, aceasta se poate verifica în *Antropologie*, de unde pot fi apoi extrase datoriile”. (27:466)

Iar atunci când ne întoarcem la *Antropologia din punct de vedere pragmatic* a lui Kant, ni se spune că femeia nu poate “să ia parte la afaceri civile în nume propriu, ci doar printr-un reprezentant” (*Anth* 7:209). Sau, cum afirmă fără menajamente în altă parte, femeii îi lipsește “personalitatea civică” (*MdS* 6:314). Totuși, în *Collins* auditoriul este ferit de încă o aprobare adusă de filosoful nostru critic prejudecăților momentului prin afirmația făcută câteva rânduri mai departe că o clasificare completă a tipurilor de datorii bazată pe diferențele dintre oameni este imposibilă: “Moralitatea în general este un domeniu inepuizabil” (27:466).

După cum se știe, Kant face frecvent remarci (uneori chiar mai neplăcute) despre subgrupuri de oameni aflate în diverse alte contexte. “Umanitatea atinge cea mai înaltă perfecțiune în rasa albă. Indienii galbeni sunt întrucâtva mai puțin dăruși. Negrii se află mult mai jos, iar în partea cea mai de jos se află rasele americane” (*Geo* 9:316). Iar filosofia femeii

“nu este să argumenteze [*vernünfteln*], ci să simtă [*empfinden*]. Trebuie să avem mereu în fața ochilor această relație atunci când vrem să dăm femeilor oportunitatea de a-și cultiva frumoasa lor natură. Vom încerca să extindem sfera sentimentului lor moral și nu memoria lor și aceasta, desigur, nu prin reguli universale, ci printr-o judecată despre conduita așa cum și-o văd singure”. (*Beob* 2:230)

În timp ce Kant nu încearcă să ajungă la o clasificare sistematică a datoriilor morale în funcție de fiecare subgrup al umanității, el nu poate totuși să nu emită judecăți normative despre multe dintre aceste subgrupuri. După cum

voi arăta mai târziu, există o tensiune nerezolvată între mesajul central al universalității din etica sa și frecvențele sale afirmații conform cărora multe grupuri diferite de oameni (care, atunci când sunt luate împreună, constituie marea majoritate a rasei umane) se află într-un stadiu pre-moral de dezvoltare.

Cum judecăm ce avem făcut într-o situație specifică

Acesta este nivelul cel mai specific în procesul de aplicare, dar și aici – din motive amintite mai înainte – ne aflăm într-un anumit sens “în afara sistemului” din punctul de vedere al lui Kant. Suntem în afara sistemului în sensul că la acest nivel nu este posibilă o clasificare completă a informației empirice necesare. Deoarece informațiile precise vor fi întrucâtva diferite pentru fiecare individ și pentru orice situație de alegere din viața fiecărui individ, nu este posibilă nici o teorie sistematică la acest nivel. Totuși, acțiunea și alegerea apar exact la acest nivel de contingență iar dacă teoria morală e să ne ghideze într-adevăr acțiunile, atunci ea trebuie să fie capabilă să dea formă deliberării și la acest nivel. Kant pune într-o diversitate de moduri problema judecării în situații de contingență radicală, iar eu le voi examina în detaliu în capitolul 2, unde voi avea în vedere scrierile sale despre educația morală. Două distincții esențiale ar trebui totuși notate aici, și anume.

Catehismul moral. Pentru copii, “prima și cea mai esențială” formă de educație morală recomandată de Kant este “catehismul moral” în care instructorul pune întrebări cazuistice elevilor, înregistrându-le răspunsurile “în cuvinte clare, care să nu poată fi cu ușurință modificate” (*MdS* 6:478-79; cf. *Logik Pöhlitz* 24:599-600) astfel încât să și le întipărească în memorie. Aplicarea catehismului trecând “prin toate articulațiile virtuții și viciului” (ceea ce Kant însuși nu realizează pentru noi) face ca profesorul să-i ajute pe elevi “să simtă progresul puterii lor de judecare” (*KpV* 5:154) provocându-i să reflecteze asupra unor probleme tot mai dificile pe care el le propune (*MdS* 6:482-83). Cazurile pot fi extrase atât din “viața obișnuită” (*Pad* 9:490) cât și din “biografii ale timpurilor antice și moderne” (*KpV* 5:154). În *Prelegeri de pedagogie*, Kant deplânge lipsa cărților de catehism moral potrivite și recomandă ca profesorii “să

consacre o oră în fiecare zi” spre a discuta cazuri cu studenții, dacă și când asemenea cărți vor deveni disponibile (*Päd* 9:490).

Cazuistica. În *Metafizica moravurilor* Kant afirmă: cazuistica nu este “nici o știință, nici o parte a unei științe”. Ea este “nu atât o doctrină [*Lehre*] despre cum să găsești ceva, ci mai degrabă o practică [*Übung*] despre cum să cauți adevărul”, fiind “inserată în etică într-un mod fragmentar, nu sistematic” (6:411). Aici el face încă o dată aluzie la idealul intangibil al sistematicității în cadrul experienței umane. În *Tugendlehre*, această inserare fragmentară este obținută prin adăugarea de întrebări cazuistice specifice la unele dintre discuțiile despre datoriile imperfecte privind, de exemplu, sinuciderea, moralitatea sexuală, folosirea de droguri și alcool sau înșelaciunea. Spre deosebire de cazurile prezentate elevilor în catehismul moral, aceste întrebări cazuistice sunt adresate numai adulților și au o rezolvare deschisă. Dar în ambele cazuri scopul este de a oferi un antrenament în practica judecării morale. Dar deși nu este posibilă nici o teorie completă a judecării practice (căci întotdeauna vor apărea situații noi și neprevăzute în fața judecății noastre) și în ciuda faptului că arta judecării nu poate fi împărtășită formal elevilor cu ajutorul regulilor (regulile nu se referă niciodată la propria aplicare: nu există reguli care să ne spună cum să aplicăm regulile [*Anth* 7:199; *KrV* A 133/ B 172]), teoreticienii și educatorii pot și trebuie să facă multe pentru a ajuta ca judecata tinerilor să fie ascuțită corect cu ajutorul experienței.

Traducere de: Alexandra Varga și Valentin. Mureșan